

Nykøbings stadsmusikanter og Odsherreds gamle spillemænd

samt datidens danse og dansestuer

Af Sophus Jensen

Nykøbings stadsmusikanter.

Hvad er en stadsmusikant?

Ordet klinger gammeldags og kendes ikke af den nulevende slægt. Stadsmusikanten var en privilegeret embedsmand.

Ved et reskript af 1670 blev det borgmester og råd tilladt selv at ansætte deres by- eller stadsmusikant, men det skulle stadfæstes af kongen. Stadsmusikanteren skulle selv antage elever, drenge eller såkaldte musikantersvende, disse skulle have kost og logi i hans hus. Kom der fremmede spillemænd til byen, måtte disse ikke spille, før der blev erlagt en afgift til denne. I 1700-årene ser det ud til, at Nykøbing havde stadsmusikant sammen med Holbæk.

I året 1723 nævnes instrumentist Bartholomæus Repereus, som 3. september fik kgl. stadfæstelse på embedet som stadsmusikant i Holbæk og Nykøbing amter, og i 1770 får instrumentist Erich Johansen, der året før var ansat ved Holbæk kirke, kgl. conf. på embedet med ret også til at spille i Nykøbing og Odsherred. I en gammel protokolindførelse i Nykøbing 1774 står der: „Om Nykøbings musikanter, der mente at han burde fritages for tjeneste i brandkorpset i nævnte år, skrives der yderligere, at han (musikanten) har den indbildning, at han ville kaldes musikanter, hvilket er latterligt, da her hos ham ikke findes mindst musikalsk geist“.

Nykøbings stadsmusikanter, Jakob Lund og hans slægt.

Da kalenderen viste 1830, var forlængst hensovet Jakob Lund stadsmusikant og organist udi Nykøbing by. Hans broder, Terkel Lund, også en meget dygtig musiker, han var tillige værter-husholder oppe på torvet, drev også et større landbrug samt beskæftigede sig med hestehandel. Han blev en kendt musiker-skikkelse i Odsherred. Når han skulle ud at spille, red han i reglen på en smuk hvid hingst og havde efter datidens skik kalveskindsposen med violinen under armen. Han døde i 1880'erne. Jakob Lunds søn, Jørgen Lund, også en fin musikanter, rejste til Roskilde i 1869 og blev fader til de landskendte brødre Lund i Roskilde, om hvis musikbegavelse der gik ry over hele Sjælland, ja, selv i København spillede de tit. Stamfaderen, Nykøbings stadsmusikant Jakob Lund, havde som hjælper i sit orkester, sådanne benævntes den gang musikantersvende, smeden Christen Gottschalck, som havde sin smedie på hjørnet af Grønnehavestræde, nu slagteriets ejendom. Dengang var smedien stråttækt, som de fleste andre byejeendomme var i de dage. Nævnte smed blæste klarinet, som tredie musikanter var hattenmager Morten Wiggers, der blæste fløjte. Dennes fløjte ligger i dag oppe i Odsherreds Folkemuseum som et minde fra en god og hyggelig borgertid. Jakob Lund og nævnte spillemænd var det faste byorkester sammen med broderen Terkel Lund.

De Nykøbing borgere havde dengang musik ved dørene og i hjemmet selve juleaften.

Det var skik i Nykøbing by, at stadsmusikanten og hans musikantersvende gik rundt til borgerne fra dør til dør og spillede for disse på selve juleaften. Betalingen herfor var den faste pris 1 mark (33 øre). Denne gamle juleskik holdt først op i midten af forrige århundrede. Jakob Lund døde i en ret ung alder og var den sidste her i Nykøbing, som bar titlen som by- og stadsmusikanter.

At være stadsmusikant var i sin tid anstrengende nok. Dengang brugtes meget mere musik hos private end i vor radio-tid,

navnlig ved de store flere dages bryllupper ude på landet og fastelavnsfesterne, som i reglen varede hele ugen ud. Jakob Lund havde derfor ret ofte assistance fra Holbæk og Kalundborg. Og kneb det ofte for ham at skaffe musikere, kneb det endnu mere med at skaffe melodierne, thi dengang fandtes noderne ikke færdigtrykte som i vore dage, man måtte ofte først høre dem, lære melodien og så skrive den ned. Dertil fordres ubetinget musikgeni, men Lund og hans slægt havde fået dette i vuggegave, så for dem lå det let og naturligt.

Efter Jakob Lunds død overtog broderen Terkel Lund Nykøbing og omegns musikbestillinger. Men i disse to musikeres tid skete en brydning i dansk musik og dans, for i 1830erne holdt de gamle polskdanske deres indtog som vals — mazurka — polka og galop.

Dette medførte også forandring i musikinstrumenternes sammensætning i orkestret. Messinginstrumenterne begynder nu at blive mest benyttede, særlig cornetten fortrænger den i århundreder brugte klarinet. Dette instrument var og er et herligt grundinstrument i orkestret, og til de gamle folkedanse danske uundværligt. Men til wienermusikken og til militærmarchernes repertoire har slag og messingblæserne ganske givet deres plads. Og særlig efter vor sidste ulykkelige krig i 1864 blev de benyttede næsten overalt. Men tidens krav skifter, det gælder såvel musikken som dansen. Et danseorkester i vore dage er jo sammensat af alle mulige instrumenter, den gamle trommeslager er nu afløst af janitsharen med sine mangfoldige biinstrumenter. Selv harmonikaen har en fremtrædende plads i det moderne orkester. Dette instrument, som de gamle musikere kaldte skipper- eller karleklaver, er i dag med dets klaviaturer blevet et udmærket instrument i et orkester og fordrer lige så stor øvelse som de andre instrumenter. Og dansene i dag bærer præg af den forstyrrede tid, vi nu lever i. De gamle smukke danse er ikke noget for ungdommen, de kaster sig ind i de eksotiske danse som jitterbug og den rædsel af det, som kaldes dans i vor tid: rockn-roll. Men trods dette bevares de gamle danse alligevel og vil blive holdt i hævd, ligesom de gamle dansemelodier. Folkedanseres foreninger og De gamle danses værn gør sit hertil.

Militærmusikeren A. Jørgensen i Nykøbing.

Til Terkel Lunds orkester kom som medhjælper den unge militærmusiker A. Jørgensen, der var født i Svogerslev ved Roskilde i 1840'erne. Jørgensen bosatte sig i Nykøbing, han var et unikum som cornetblæser. Hos Terkel Lund traf han sin tilkommende kone, og de købte den ejendom i Svanestræde, som nu er bager Møllers. Og her drev de så beværtning; det var en gammel regel, at musikdirektøren drev skænkestue. Medens Jørgensen passede sine elever og sine mange musikforretninger, måtte hans hustru, Sidse Musikanter kaldet, passe skænkestuen. Og de dannede sig efter hine dages behov en god levevej. Det var før forsamlingshusene blev oprettet. Dansen gik da i de større gårde og andre private steder rundt om i Odsherred. Det var det, de gamle kaldte for at „gå til musik“. Jørgensen havde anskaffet sig et stort transportabelt dansegulv, hvad dengang næsten regnedes for luksus, og som på vogne blev kørt ud og lagt i haven ved den gård eller det sted, hvor dansen skulle foregå. Udlejning af dette gulv gav selvfølgelig Jørgensen en god ekstra fortjeneste. Når dansegulvet ikke var i brug, var det opmagasineret i købmand P. Olsens gård (nu Brugsforeningens). Men denne dygtige musiker fik en trang skæbne; af bygning var han nærmest spinkel, og under en stor militær lejtur ved Hald blev han udsat for lange og strenge marchture i regn og blæst og lå i datidens primitive lejtelte. Jørgensens lunger blev angrebet under denne manøvre. Han kom hjem, spillede en kort tid, men han havde fået sit knæk, og hans karriere og livslys slukkedes her i Nykøbing d. 4. december 1879. Hans enke overlevede ham i over 50 år og døde næsten 100 år gammel.

Folketingsmand og spillemand Jens Rasmussen i Veddinge.

I ovennævnte musikers virketid var også den stoute odsherredske bonde ude fra Veddinge, en af herredets første rigsdagsmænd, som, når han stod på talerstolen, i sit kraftige vadmels-

Niels Jensen (med cornetten) og musikere af hans velkendte orkester i 1880'erne

tøj og med sit ægte odsherredsmål udslyngede til forsamlingen: Jeg står og falder med mit standpunkt, og det viger jeg ikke fra. Det var slig en tale, som de gamle bønder kunne lide og holdt

fast ved. Det viste også det store stemmetal på valgdagen for Jens Rasmussen. Han var også forfatter til det velkendte vers: „Velkommen hjem, I tapre kriger“, som blev hængt op i gårdene, da de store soldaterfester blev lavet for de hjemvendte tropper fra Treårskrigen, hvor den tapre landsoldat havde holdt sit løfte og med held forsvaret vort gamle land. Som musiker var Jens Rasmussen også et geni, han var en god nodeskriver, havde selv komponeret flere danse. Hans gamle nodebøger findes endnu. Ved de såkaldte „Gammeldavs aftner“ trædes dansen til hans trippevals og polkaer den dag i dag.

Musikdirektør Niels Jensen i Nykøbing og hans landskendte orkester.

Efter militærmusiker Jørgensen blev Nicolaj Jensen og hans broder Jens Jensen førende musikere her i byen. Så blev Laurits Hansen byens musikdirektør. Han flyttede senere til Holbæk, og da hans musikergerning er så landskendt og yderligere omtalt i bogen „De gamle spillemænd“, er nærmere omtale her overflødig.

Men i de år, han virkede som musikleder her i Nykøbing, kom en ung mand fra Ledstrup i Egebjerg sogn som hans elev, nemlig min fader. Niels Christian Jensen var født i Ledstrup den 12. oktober 1861, og da L. Hansen rejste til Holbæk, fik han samlet de bedste musikere i Odsherred og Nykøbing, fik oparbejdet et godt og dygtigt orkester, som til enhver tid kunne konkurrere med nabobyernes musikkorps. De gamle musikere i dette orkester har forlængst sagt denne verdens glæder farvel. Men da de nu huskes i alle Odsherreds egne af den lidt ældre generation, skal deres navne nævnes her: Musiker Konrad-Jens Frederiksen i Vig; Ole Andersen i Veddinge; Niels Larsen i Hølkerup; Julius Pedersen i Hønsinge; William Danielsen, Rørvig; trommeslager Georg Mørch, Nykøbing; Kristian Jensen i Svinninge; A. Christensen, Grevinge; Niels Nielsen, Glostrup; Peder Hansen, Egebjerg; Laurits Henriksen, Glostrup; G. Gottschalck, Nykøbing; pianistinde Olivia Jørgensen, Nykøbing, der var den

første kvinde i Nykøbing, som tog ud og spillede til dans. Og lad mig ikke glemme Fløjte Laurits fra Kollekolle, hvis navn var kendt over hele landet. Han havde en særlig evne til at huske de gamle folkedansmelodier, og uden Laurits Hansen var mange af disse gået tabt for stedse. Af musikere fra den tid er der nu kun tre tilbage, nemlig Martin Madsen i Grevinge og barber N. Nielsen i Hagested, og til slut undertegnede selv, som spillede i orkestret og begyndte, da jeg var 12 år.

Niels Jensen var meget dygtig til at transponere noder. Havde han blot en klaverstemme, kunne han på kort tid sætte den ud til de forskellige blæseinstrumenter, hans noder var skrevet som de var trykte, og han kunne håndtere de fleste instrumenter. Nævnte orkester virkede lige til min fader døde nytårsaften 1914, godt 53 år gammel. Og på begravelsesdagen d. 7. januar 1915, medens sneen stille dryssede ned fra den blygrå vinterhimmel over Nykøbings assistens kirkegård og det store følge, lød tonerne til „Dejlig er jorden“ fra hans orkester, som her gav deres gamle ven og leder deres sidste hilsen. Det var første gang, et hornorkester spillede på Nykøbings kirkegård. Og det var også en af de sidste gange, at orkestrets medlemmer arbejdede sammen, thi kort efter trak de fleste sig tilbage fra musikens verden. Og siden Niels Jensens død har intet større faglært blæseorkester kunnet dannes i Nykøbing og Odsherred. Her er nu fortalt lidt om de Nykøbing musikanter. Vi vil gå længere tilbage i tiden.

Spillemandsliv og danse i vore bedste- og oldeforældres ungdom i landsbyen.

I ældre tider var livet i landsbyen til daglig meget stilfærdigt og ensformigt, den ene dag gik som den anden med arbejdet hjemme eller i hovmarken, fra tidlig morgen til sen aften. Det er derfor ikke til at undre sig over, at man greb lejligheden til en munter adspredelse, når den tilbød sig, man havde jo ikke anden morskab end den, man selv skabte sig. Ved bryllup og barsel samledes hele landsbyen til gilde i flere dage, og desuden de årligt

tilbagevendende fester som majfesten, de store fastelavnsgilder, pinsefesten o. s. v., her deltog alle unge som gamle og glemte de dagligdags bryderier under violinens og klarinettens klang.

Landsbymusikanteren.

Det var således ikke så sjældent, at der var brug for landsbyens spillemand, og i hver lidt større landsby var der i reglen to eller flere musikanter, der kunne håndtere violinen eller klarinetten. Spillemanden stod højt i kurs i datidens landbysamfund og var selvfølgelig særlig blandt ungdommen yderst populær. I reglen var forholdet dog således, at han ikke levede af sit spil alene, ofte drev han tillige et lille håndværk som træskomager, skomager, skræder o. s. v. Når spillemanden var håndværker, fik han ofte navn efter sin profession; man kunne således træffe kuriøse navne som Violinsmeden eller Klarinetskræderen, eller efter fornavnet som Per eller Lars Spillemand. I reglen opfattede man spillemandens musik som et ganske almindeligt håndværk, men alligevel var der noget ved de toner, han lokkede frem af sin violin, som ikke bare var håndværk. Der skulle gehør til for at blive en god musikanter, og der gik mange myter i landsbyen om spillemænd, der gennem deres musik havde næsten troldsmands magt og kunne få alle de unge sorgløse til at fælde tårer, eller få de gamle adstadige folk til at svinge sig i en lystig hopsa, om de så aldrig så meget forsøgte at stå imod.

I spillemandslære.

Når en ung mand skulle lære at spille, gik han til den gamle spillemand i landsbyen, og det første, han lærte, var at stemme violinen, derefter tog man fat på at indøve grebene på strengene og føre buen med løse strøg. Tonestige eller noder var der ikke noget, der hed. Læremesteren lærte sin elev at spille nogle af de mest brugelige danse, så var han udlært og måtte siden selv forsøge sit repertoire. Det var derfor en ufravigelig betingelse, at eleven havde et særdeles godt gehør for musik. I hvert fald indtil midten af det 19. århundrede var det såre sjældent,

Byorkestret spiller til Nykøbings efterårsmarked i 1897

for ikke at sige næsten umuligt, at træffe en landspillemand, der kunne læse og spille efter noder, endsige nedskrive en melodi på et stykke nodepapir. Som følge heraf blev alle datidens melodier spillet efter hukommelsen. Det var slet ikke noget ringe forråd af melodier, spillemanden således måtte have på lager, thi en god spillemand måtte aldrig kunne sættes i forlegenhed af sit publikum.

Når der »spilles over borde« og spillemandens tallerken gik rundt.

Ved de mindre ungdomsgilder i landsbyen kunne man nøjes med en spillemand, men ved de store årlige fester i reglen to musikere. Skulle der stort bryllup eller barselsgilde, kunne man, om man ikke ville stå tilbage, ikke godt nøjes med mindre end tre musikanter, en førsteviolin, en sekondspiller og en klarinet. Ved de store bryllupper mødte spillemændene tidligt på den gård, hvor festligheden skulle holdes. De blev som regel placerede på stole ude i gården, og hver vogn, der rullede ind med

bryllupsgæster, blev modtaget med musik. Senere, når brudefølget kørte til kirke, blev spillemændene anbragt i den første vogn, også i nogle tilfælde i vognen lige bag brudeparret, og turen til og fra kirke opmuntredes af livlige melodier. Efter at den kirkelige handling var vel overstået, måtte man have noget at styrke sig på, og ved hjemkomsten blev det egentlige gilde indledet med det såkaldte store højtidsmåltid. Ved denne lejlighed måtte musikanterne så „spille over borde“, som det kaldtes, men så fik de også deres velfortjente løn, thi imod slutningen af måltidet gik „spillemændenes tallerken“ rundt, og på den måtte alle deltagerne lægge deres skærv til musikken. Gårdmændene kunne give 8 sk. eller 1 mark, ja måske flot i slaget for at dupere de andre gæster, lægge en klingende rigsfort på fadet. Kvinderne nøjedes med nogle få skilling. Husmænd og de unge kunne slippe med 2 sk., men noget skulle alle give. Imidlertid blev det hen imod aften, og i den store stue, der i festens anledning var ryddet for alle møbler, stemte spillemændene nu deres instrumenter, tællepråsene og tranlamperne tændtes, og ungdommen stimlede glade sammen for at se brudeparret svinge sig i brudevalse. Så gik dansen lystig til den lyse morgen, og fra musikanternes instrumenter lød de gamle melodier ud i stuen. En ting udmærkede de gamle spillemænd sig ved, det var deres udprægede rytme og takt. De trampede takten med deres tyksålede sko eller træsko, og selv gennem de dansendes larm kunne man høre deres taktfaste tramp. Omkring århundredskiftet holdt de rigtige store landsbybryllupper op. I Odsherred holdt skikken sig længst ude på Sjællands Odde, hvor de sidste bryllupper i den rigtige gammel-dags stil holdtes til op i 1920'erne.

Spillemandsliv og de gamle, glemte danse i Odsherred.

Der skulle en robust natur til at være landbyspillemænd; han var udsat for meget. Det var således ikke altid behageligt at sidde en hel nat i en dansestue, thi det støvede fælt, og derfor blev spillemændene ofte tør i halsen. Var der ingen andre, der huskede på dem, skulle forspilleren nok vide at erindre om for-

glemmelsen. Her i Odsherred spillede de en bestemt melodi, og så sang hele stuen af fuld hals „Brændevin og øl skal der til“, og musikanterne fik omgående de tørre ganer læskede. Men som regel behøvede de ikke selv at minde derom, de fik nok alligevel, thi dansestuens moral var dengang, at „strengene klinger bedst, når de smøres med brændevin“. Efterhånden som stemningen steg, blev også de ældre smittede af lystigheden, de måtte også op i øverstestuen og prøve, om de endnu kunne træde deres ungdoms glade danse, og så gik det først rigtig løs med de gamle turedanse og menuetter. Først prøvede man en sirlig „mollevit“ (menuet), og senere dansede man alle dem, man kendte, der var flere særlig ejendommelige. Der var hoftetur — drejlsdansen — jødetur — pigernes fornøjelse — ottekanten — stikkelsbærsidse og den morsomme pudedans, som nu er gået helt i glemmebogen. Pude- eller kyssedansen udførtes paa den måde, at en kavalier ad gangen dansede rundt med en pude, den dame, han knælede ned for med sin pude, måtte give ham et kys. Af andre gamle danse var der tantes hopsa, den spanske vejrmølletur og desuden to-, tre- og fire-tur, halvfemte-tur, sekstur og mange andre. I det sydlige Odsherred dansedes også en nu glemt dans: Tørvedansen. Der blev lagt tre tørv på gulvet, mellem hvilke tre mænd valsede rundt. Den, som rørte ved en tørv eller dansede i en forkert retning, måtte som straf drikke et glas punch (mon ikke der let blev danset forkert?). Af andre pudsige Odsherredsdanse var der „Hans Jørgens tur fra Knadrup“ og „stakkevejrsvalsen“. Ved den første dans efterlignede kavalererne fårenes brægen og kalvenes brægen, hver gang de bukkede for deres damer, og i den sidste dans gjorde spillemanden nu og da et ophold i musikken, og i disse pauser råbte alle de dansende i kor: „Det bliver stakkevej i morgen“ (godt vejr til at tage stak ind i). Navnlig den førstnævnte dans kunne gøre et komisk indtryk, og børnene, som altid stod andægtigt og betragtede musikanterne, tiggede dem i reglen om at få den spillet ofte. Særlig fastelavnsgilderne kunne vare flere dage og nætter i træk og endte først op ad formiddagen. Den sidste gildesmorgen sagde man: „Godmorgen“ til spillemændene. De holdt da hånden åben, for de

vidste, at nu faldt der spillemandspenge af til dem. Landsbyens festligheder gik tit på, og ofte måtte spillemændene sidde nætter igennem i kulde og træk, de dansende var jo altid varme af datidens ofte anstrengende danse. Det var ikke noget sundt liv at være musikanter, tilmed da flasken ofte gik rigeligt rundt. Det hed sig også derfor, at gamle spillemænd kom til at lide af „jægt og rystende syge“. Deres næse havde med tiden også fået en mørkeblå kulør, som i betænkelig grad nærmede sig farven på deres vadmelsbenklæder.

**I Odsherreds gamle dansestuer fulgte gratis kaffe, øl,
brændevin og tobak hele aftenen med en
dansebillet til 1 kr.**

Adgangen til datidens private gilder og dansestuer var offentlig mod betaling. Entré for herrer 1 kr., og herfor var adgang til dansen, fortæring hele natten, gratis øl, brændevin og tobak. Forsamlingshusene afløste dansestuerne. Odsherreds første forsamlingshus i Stenstrup blev opført i 1879, og der gik flere år, inden alle de nuværende huse blev bygget. Når folk dengang skulle til fest, sagde de altid: „Vi skal gå til musik i aften“. Mange af de steder, der blev afholdt dans i, er af den nuværende generation glemt. Jeg skal her gengive nogle avertissementer fra disse dage, og ældre i Odsherred vil vel endnu kunne erindre dem:

Dans afholdes i morgen søndag d. 23. januar 1876 hos gårdejer
P. Pedersen i Hønsinge.

Dans afholdes 2. påskedag 1878 hos boelsmand A. Olsen i Ræberne.
Musik A. Jørgensen fra Nykøbing.

Dans afholdes 2. påskedag hos slagter Anders Nielsens enke i Højby.
75 øre for en herre, 25 øre for en dame.

Pigebal afholdes lørdag d. 24. oktober 1880 hos Laurits Jensen i Rørvig.
(Man lægge mærke til benævnelserne pigebal.)

Søndagen d. 26. september 1880 afholder Erik Madsen af Eskildstrup
dans i hans skovhave, hvortil lysthavende indbydes. Indgang som sæd-
vanlig. Musik og beværtning besørger af slagter Lars Nielsen i Braade.

Pigedans hos Anders Olsen i Højby.

Dans 7. november 1880 hos tømrer Niels Jensen i Kollekolle.

Dans afholdes hos undertegnede 2. juledag 1880 og 2. nytårsdag 1881.
Betalingen erlægges med 1 kr. for en herre og 35 øre for en dame,
hvorfor erholdes fri dans, kaffe, øl, brændevin og tobak hos
drejer N. H. Nielsen i Abildøre.

Dans var der også hos handelsmand J. Pedersen i Højby. Og hos Hans Christensen på Vester Lyng. Og hos skrædder Laurits Pedersen i Tengslemark og hos Niels Pedersen i Overby.

Men alt dette hører nu historien til. De gamle dansestueværter og spillemænd er forlængst hensovet, og de sidste har desværre taget mange af de karakteristiske melodier og danse med i graven.

Sophus Jensen.
